

דברי תורה מאת
רבי מנחם מנדל
פוזנרין שליט"א
(רעזא דרעזין)
פרשת בחוקותי תשפ"ד
ביהמ"ד באר ישראל

גיליון כ"ט
בהר בחקותי
תשפ"ד

בחקתי תלכו

ללכת בדרכי ישראל

דרכי חיינו של כל אדם בעולמו, רצופים בעליות וירידות. איש אינו נוסע בדרך קצרה וישירה, אלא כל אחד עובר את מסלול חייו לפי מה שנגזר עליו מלמעלה. והצד השווה שבכל הדרכים, שיש בהן עקולי ופשוטי, עליות ומורדות, וצריך האדם להחזיק בעקב החיים כדי שלא ירד מן הדרך הישרה, בימי הזקנה כבימי הנעורים.

דבר זה נרמז בפסוק הפותח את פרשתנו - פרשת בחוקותי (ויקרא כו א): "אם בְּחֻקֹּתַי תֵּלְכוּ", ופירש רש"י: "שתהיו עמלים בתורה".

גם רבינו האור החיים הקדוש מרחיב כאן את הדיבור בארבעים ושנים פירושים, מהלך בדרכו במשעולי התורה, ומפרש מפני מה נזכרו כאן החוקים דווקא, כי 'חוקות' לשון רבים, רמז לתורה שבכתב ותורה שבעל פה אשר צדקו יחדיו ואי אפשר להפריד ביניהן.

אך יש להבין את מהות ענין ההליכה כאן. כי הליכה היא דרך והנהגה, ואילו את החוקים - צריך לשמור ולקיים, אם כן יש להבין, מה טעם נזכרה כאן לשון 'הליכה'.

ברם, כדי שיוכל האדם לעבור את מסעו בשלום, עליו להחזיק בידיו מפת דרכים, ולכוון את צעדיו על פיה. וזו היא התורה הקדושה, המורה את דרכו כמצפן המכוון את צעדי האדם לפי רוחות השמים.

וזהו 'אם בחוקותי תלכו', אם יהיו חוקי התורה הקדושה מורים את דרך האדם, אז יזכה לכל הברכות האמורות בפרשה.

אם כן, ראשית כל צריך האדם להכיר בזה שדרכו קבועה מלמעלה, ואין לדמות מסלול חייו של אדם לחבירו. ומלבד זה יש להעמיק ולהבין כי הדרך הנכונה ללכת בה, היא על פי מה שמתווה התורה הקדושה, כי יש לו לאדם להנהיג עצמו בדרך התורה. שהרי למען זה בא לעולם - כדי לקיים רצון ה'.

וגם כך היא ההנהגה בכל עת, יבין האדם כי גם אם נגזרה עליו גזירה - זהו רצון שמים בשעה זו, ולא יועילו לו כל טעדי שיעשה כדי לפטור עצמו ממנה. אך מה' מצעדי גבר כוננו, ולכשיבוא הזמן שנקבע לביטול הגזירה - מיד תעבור מאלוה. מי שיוזכר לחיות כך, יראה את ישועת ה' על כל צעד ושעל, ויבין כי הכל מכוון מלמעלה.

חישובי דרכי

והנה, ידועים ומפורסמים דברי המדרש הידוע (ויקרא רבה לה א), שם הביאו חז"ל את הפסוק שאמר דוד המלך (תהלים קיט נט): "חֲשַׁבְתִּי דַרְכִּי וְאֶשְׁכְּחָה רִגְלִי אֶל עֲדֹתַי". ודרשו על זה בזה הלשון: "אם בחוקותי תלכו" (ויקרא כו א), הדא הוא דכתיב (תהלים קיט נט) 'חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך', אמר דוד, רבונו של עולם, בכל יום ויום הייתי מחשב ואומר למקום פלוני ולבית דירה פלונית אני הולך, והיו רגלי מביאות אותי לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, הדא הוא דכתיב

'ואשיבה רגלי אל עדותיך'.

ודברי המדרש הללו טעונים ביאור. היאך יתכן שהיה דוד המלך מחשב בדעתו בכל יום ללכת למקומות שאינם מקומות של תורה. ואפילו אם לבסוף כן היה הולך לבית המדרש, הרי גם מחשבתו הראשונה צריכה תלמוד. כי אם סוף מעשה במחשבה תחילה, והוכיח סופו - שהלך לבית המדרש ללמוד תורה - על תחילתו, שגדולה מעלת התורה יותר מכל דבר אחר, ואפילו מחפצי שמים, אם כן למה לא קיים כן בנפשו, וחישב ללכת למקום אחר.

בתחבולות תעשה מלחמה

אך נראה לבאר לפי מה דאיתא בגמרא (הוריות י'): "אמר רבי יהודה אמר רב, לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה - בא לשמה". וביאר רבינו הבעל שם טוב הקדוש זיע"א (תולדות יעקב יוסף פרשת חוקת), כי כוחו של היצר הרע גדול כל כך, עד שלא יוכל האדם לעמוד כנגדו במלחמה פנים אל פנים. לכן תחת זאת צריך עובד ה' לברוח מפני היצר, ולבחור לו דרכים אחרות שאין היצר הרע מתנגד לו בהן, כי אינו מבחין שמביאות הן אותו אל הקדושה.

ובזה נוכל לפרש את לשון הכתוב כאן 'אם בחוקותי תלכו' - לשון רבים, כי רבות הן הדרכים המובילות אל המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם, ובתחבולות תעשה לך מלחמה, ויאמר ליצר כי כל רצונו הוא ללכת לחפציו, ומשכים קום כדי שיוכל להרבות בעסק ובסחורה, ואז יעזבנו היצר הרע, ומיד יוכל ללכת לבית המדרש כאשר חפץ מלכתחילה.

זהו הפירוש הפשוט במה שאמר דוד המלך 'חשבתי דרכי', שהוא על דרך 'אם בחוקותי תלכו', ואם שחל דרך ואירי בין הרחובות, ילך לו דרך גנות ופרדסים, בדרך ארוכה שהיא קצרה שאין היצר הרע שולט בה.

אשיבה רגלי אל עדותיך

אמנם מבקשים אנו להעמיק עוד בזה. כי באמת יש להבין היאך היה דוד המלך עושה כן, אחר שכבר הודיע שכוונתו לבוא אל מקום פלוני, ובוודאי היו ממתנים עליו שם כל גדולי הדור ואנשי השררה, ופתאום הלך לבית המדרש בלא הודעה, ודבר זה קשה להולמו.

לכן נראה להוסיף לפרש באופן אחר, כי באמת היה דוד המלך הולך לאותם מקומות שקבע מלכתחילה, והיה מבקר חולים ומשמח חתן וכלה וכו', והכל היו עומדים סביבו לחזות בזיו פניו, מלך ביופיו תחזינה עיניו. אולם דווקא שם בהיותו במקומות אלו שאינם שייכים לתורה, היה פותח פיו בחכמה ותורת חסד על לשונו, ואת אותו החדר היה עושה לבית המדרש, וקורא ליהודים העומדים שם להצטרף אליו ולעסוק בתורה ובתפילה, ולזמר ביחד עימו את מזמורי התהלים שחיבר.

כך כל מקום שהלך דוד אליו נעשה לבית כנסת ובית המדרש, 'ואשיבה רגלי אל עדותיך' להגביר חיילים לקדושה.

ובזה יתפרש 'אם בחוקותי תלכו', שבכל מקום אשר 'תלכו' יהיה מקום 'לחוקותי', ולשון רבים שבפסוק ענינה לשון ריבוי עד בלי די, כי הפך דוד את הכל לרוחניות.

זהו מה שנאמר 'אם בחוקותי תלכו', ועל דרך כלל כל הנחלים הולכים אל הים, כי אין אדם יודע מה ימצא בדרכו, והקדוש ברוך הוא מוליכו כפי מה שגזר עליו לטוב לו.

אם כן, הדרך הטובה ביותר לאדם, היא 'ואשיבה רגלי אל עדותיך', לשוב אל בית המדרש, ולהפוך את כל המקומות לבית המדרש, כפי שני הפירושים האמורים. אין אדם יודע להיכן יובילו אותו נתיבות חייו, אך בכל אשר יעבור על האדם אל ימנע עצמו מליך בחוקות התורה.

סדר בריאת שמים וארץ

אכן, מבקשים אנו לברר מהי ההליכה הראויה והנכונה בדרכי ה', ולבאר את עומק הדברים.

במדרש בפרשתנו (ויקרא רבה לו א) הובאה מחלוקת בין בית שמאי ובית הלל בסדר בריאת העולם: "וזכרתי את בריתי יעקוב" (ויקרא כו מב), הדא הוא דכתיב (תהלים קב כו) 'לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים', בית שמאי ובית הלל, בית שמאי אומרים השמים נבראו תחלה ואחר כך הארץ, שנאמר (בראשית א א) 'בראשית ברא' וגו' [את השמים ואת הארץ], ובית הלל אומרים הארץ נבראת תחלה ואחר כך שמים וכו' כך כתיב (בראשית ב ד) 'ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים', אמר ר' תנחומא, ואנא אמרית טעמא (תהלים קב כו) 'לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים' וכו'. ר' יוחנן בשם חכמים אמר, לבריאה שמים קדמו ולשכלול הארץ קדמה" וכו'.

שורש המחלוקת - בדרכי העבודה

ויש להבין, מה לנו ולידיעה זו, ולכאורה מאי דהוה הוה. ועוד, שהרי כל שיטה מביאה פסוקים כראיה לשיטתה, ואם כן יש כאן לכאורה סתירה בפסוקים, וכיצד ניישב את הדברים.

אך הנה חסידים מספרים כי פעם אחת התווכחו שני האחים הקדושים, הרה"ק רבי אלימלך מליז'ענסק זיע"א והרה"ק רבי זושא מאניפולי זיע"א, אזויה דרך ישרה שיבור לו האדם בתחילת כניסתו לעבודת ה'; הרה"ק ר' אלימלך טען כי ראשית כל יש לו לאדם להתבונן בגדלות ה' ורוממותו, ורק לאחר שייכר בזה - יתבונן בשפלות עצמו. ואילו הרה"ק ר' זושא אמר כי ההיפך הוא הנכון, ותחילה יתבונן האדם מאין בא ולאן הוא הולך, ורק לאחר מכן יבוא להבחין בגדלות ה'.

כדרכם של תלמידים נאמנים, נכנסו השנים אצל רבם, הרה"ק המגיד רבי בער ממעזריטש זיע"א, לשאול עם מה הצדק. השיבם המגיד, כי דברי שניהם צודקים, ושתי הדרכים נכונות, אלא שדרכו של רבי זושא קשה יותר מדרכו של רבי אלימלך, לכן נאותה דרך זו ליחידי סגולה, ודרך השנית טובה לרוב הציבור.

לגמרי על פירוש הפרט, אלא רק מוסיף מה שבעין הפרט. אך הדורש ריבוי ומיעוט, אין המיעוט מפרש את הריבוי, אלא רק מוציא פרט אחד, אם כן כשנוסף עוד ריבוי צריך להוסיף ולרבות עוד, מלבד מה שנתמט.

בין ריבוי לכלל

כאמור, מחלוקת רחבה היא בהרבה מדיני התורה, כיצד לומדים ומה לומדים. אך כאן נבקש לעמוד על סודן של דברים, ולהבין את המשמעות הפנימית והרוחנית שישנה בשתי שיטות אלו.

ובאמת, כבר משמותיהן של הדרשות נוכל ללמוד הרבה על משמעות הדברים. כי 'ריבוי' אין לו גבול, אולם 'כלל' על אף שכולל בתוכו דברים הרבה, מכל מקום הוא מוגבל לפי הגדר שבכלל, ומה שמחוץ לכלל אינו נכלל בו.

ובדומה לזה, כבר עמדנו על העובדה ש'פרט' הוא שם ליחיד, ואילו 'מיעוט' אינו ענין ליחידים, אלא להפחית מעט מן הרבים.

הוא היה אומר

הנה, שני ראשי בתי מדרשות אלו - נחום איש גמ' ורבי נחוניא בן הקנה - מועטים הם מאמריהם במשניות ביחס לרבותינו התנאים. אך דווקא ממאמריהם המועטים נוכל ללמוד על דרכם ומהותם, ולהכיר במעט את אורחות חייהם, ולהבין כיצד יגעו בתורה עד שהגיעו כל אחד מהם לדרכו בלימוד, האם בדרך כלל ופרט, או ריבוי ומיעוט.

והנה ידועים דברי רבי נחוניא בן הקנה במסכת ברכות (דף כח:), שהיה מתפלל בכניסתו לבית המדרש שלא יארע דבר תקלה על ידו, וביציאתו משם היה נותן הודאה על חלקו.

אך מלבד זה, נסדר במסכת אבות (פרק ג' משנה ה') מאמר אחר של רבי נחוניא. וכבר מילתנו אמורה בשיעורינו על פרקי אבות, כי כל מאמר שסידר רבינו הקדוש רבי יהודה הנשיא במסכת אבות, יש בו תמצית מיסודות החיים וההשקפה של אותו תנא, וכך היתה צורת הנהגתו, הן כלפי עצמו והן כלפי אחרים.

וכך שינוי שם: "רבי נחוניא בן הקנה אומר, כל המקבל עליו עול תורה - מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, וכל הפורק ממנו עול תורה - נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ".

ואספת דגנך

ומצינו את רבי ישמעאל תלמידו מהלך בשיטתו, במחלוקתו הנודעת עם רבי שמעון בר יוחאי (ברכות לה:). בענין ההשתדלות הנצרכת לפרנסה, שלדעת רבי ישמעאל יש לעסוק בהשתדלות, ורבי שמעון סובר שיוכל האדם לעסוק בתורה ולהשליך על ה' יתנו.

ולענין פסק ההלכה נאמר שם: "אמר אביי, הרבה עשו כרבי ישמעאל - ועלתה בידו, כרבי שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידו". כי רק יחידי סגולה ראויים להנהיג מופלאה זו, להתנתק לגמרי מכל העולם עד שתהא תורתן אומנותן, אך לרוב ישראל ראוי לעשות כרבי ישמעאל, ולעסוק גם בצרכי פרנסה.

ואם כן, למד רבי ישמעאל את שיטתו זו מרבי נחוניא בן הקנה, אשר הלך בשיטת 'כללי ופרטי', להבדיל בין ההנהגה הראויה לכלל ישראל ובין ההנהגה הראויה ליחידים ופרטים. ואילו הם דברי רבי נחוניא האמורים, כי כל המקבל עליו עול תורה - מעבירין ממנו עול דרך ארץ. כי עול דרך ארץ מוטל על כל באי עולם, אמנם מודים הוא ורבי ישמעאל כי אכן קיימת עצה אחת להיפטר ממנו - על ידי קבלת עול תורה בשלימות, אשר על ידי זה יסיר מעל עצמו את הצרות והיסורים הבאים מעול המלכות הרשעה, ולא יצטרך לעסוק ענייני הפרנסה.

אם כן, הושוו דברי רבי ישמעאל עם דברי רבו רבי נחוניא בן הקנה, ושניהם לדבר אחד נתכוונו. כי אמנם צריך האדם לעסוק בחרישה וזריעה לצורך פרנסתו, אולם יש לו לקבל על עצמו עול תורה, וגם בשעה שהוא חורש וזורע - ימלא פיו בדברי תורה, ויקדים לזה תפילה לפניו ותפילה לאחריה.

הובאה גם תשובת רבי ישמעאל לרבי עקיבא על זה, כי גם כאן בפסוק זה נוכל לדרוש דרשות, לרבות תולדותיהן.

לא דבר ריק הוא

וז"ל המדרש בשלימותו: "רבי ישמעאל שאל את רבי עקיבא, אמר לו בשביל ששמשת את נחום איש גמ' זו עשרים ושנים שנה, אכין ורקין מיעוטין אתין וגמין רבין, הדין את דכתיב הכא מה הוא, אמר לו, אלו נאמר 'בראשית ברא אלקים שמים וארץ' היינו אומרים השמים והארץ אלקות הן. אמר לו, 'כי לא דבר רק הוא מכם' (דברים לב מז), ואם רק הוא, מכם, למה, שאין אתם יודעים לדרוש, בשעה שאי אתם יגיעין בו, 'כי הוא חיים' (שם), אימתו היא חיים - בשעה שאתם יגיעין בו. אלא 'את השמים' - לרבות חמה ולבנה ומזלות, 'ואת הארץ' - לרבות אילנות ודשאין וגן עדן". וראוי לציין, כי בתחילה פנה רבי ישמעאל בשאלתו לרבי עקיבא, בהיותו תלמידו של נחום איש גמ' זה, ראש דורשי התורה על דרך 'ריבוי ומיעוט', וכפי שהיה שמעון העמסוני דורש כל 'אתין' שבתורה (ראה פסחים כב. ועוד). והנה דווקא רבי עקיבא הבא מבית מדרש זה, לא דרש את שתי ה'אתין' הראשונים שבתורה, אלא אמר שבאו לפרש פשוטו של מקרא. ואילו רבי ישמעאל שלא היה מן הדורשין כן בכל מקום, בא כאן ואמר כי יש לדרוש ריבוי. הלא דבר הוא.

אם כן יש לנו להבין את עומק מהלך הדברים בזה, מה טמון בשאלתו של רבי ישמעאל, אשר לא רצה לקבל את סברת רבי עקיבא ולהעלות על הדעת ש'שמים וארץ' יכולים להתפרש כאלקות, וכן מה מונח בתשובתו של רבי עקיבא.

**כדי שיוכל האדם לעבור את מסעו בשלום,
עליו להחזיק בידיו מפת דרכים, ולכוון את
צעדיו על פיה. וזו היא התורה הקדושה,
המורה את דרכו כמצפן המכוון את צעדיו
האדם לפי רוחות השמים**

כללי ופרטי, ריבוי ומיעוט

ובאמת, גמרא מפורשת היא במסכת שבועות (דף כו.), כי לא כך היתה שיטתו של רבי ישמעאל בכל מקום, שאמרו שם: "אמר רבי יוחנן, ר' ישמעאל ששימש את רבי נחוניא בן הקנה שהיה דורש את כל התורה כולה בכלל ופרט, איהו נמי דורש בכלל ופרט, רבי עקיבא ששימש את נחום איש גמ' זו שהיה דורש את כל התורה כולה בריבוי ומיעוט, איהו נמי דורש ריבוי ומיעוט".

אם כן, מחלוקת יסודית היא לאורך כל הש"ס כולו בין רבי ישמעאל לרבי עקיבא. וכפי שאומרים בכל יום קודם התפילה את 'ברייתא דרבי ישמעאל': "רבי ישמעאל אומר, בְּשֵׁלֶשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת הַתּוֹרָה נִדְרָשֶׁת בְּהֵן וכו', מְקַלֵּל וּפָגֵט. וּמְפָקֵת וּכְלָל. כָּלֵל וּפָגֵט וּכְלָל, וכו'".

אמנם רבי עקיבא לא דרש את התורה על דרך החילוק שבין הפרט והכלל, אלא עסק בריבוי הכולל הרבה, ומיעוט הממעט הרבה, וכן בריבוי שאחריו מיעוט ושבו ריבוי.

הנפקא מינה העיקרית במחלוקת זו, כי בכלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא ענין הפרט, ובריבוי ומיעוט וריבוי - ריבוי הכל, מלבד מה שנתמטם להדיא בפסוק. ואם כן לרבי עקיבא אפשר ללמוד יותר פרטים מלרבי ישמעאל.

הפרט - מפרש או ממעט

כדי להבין יותר את שורש הנידון, נביא מה שכתב רש"י (סוכה ג. ד"ה 'והכא') לפרש את הדבר בטוב טעם ודעת, ותורף דבריו, כי לדורשים פרט וכלל, הפרט מפרש את הכלל, אם כן כשנוסף עוד כלל אינו חולק

כיוצא בדברים האלה מפרש בספה"ק שם משמאל (ויקרא, בחוקותי תרע"ד) את דברי המדרש. כי הנה נודע שהאדם הוא עולם קטן, וכל מה שיש בעולם יש באדם. אם כן נחלקו בית שמאי ובית הלל בדרכי העבודה, ומהי ראשיתה. בשמים נרמזת גדולתו - כפי שמדבר רבינו האור החיים הקדוש בפרשת בראשית (בראשית א א) על רוממות ה' ונפלאותיו המתגלים במעשה הבריאה, ובארץ רמזה שפלות האדם.

אם כן אמרו בית שמאי 'שמים נבראו תחילה', כי ראשית כל יתבונן האדם בגדולת בורא העולם. ובית הלל אמרו 'ארץ נבראה תחילה', לראות את שפלות עצמו.

ובאר' יוחנן בשם חכמים והכריע ביניהם, ומסתמא כך היא ההלכה, כי בתחילת דרכו של אדם אין לו להביט לשפלותו, כי אז לא יתחיל כלל, אלא יראה עד כמה גדלו מעשיו של יוצר מרומים. אך מיד לאחר מכן עליו לראות כי לעומת גדולתו יתברך אינו חשוב כללום, וזהו 'לשכלול', כי אז שבירת הלב קודמת.

ומה שאמרו בית הלל כי יש להתחיל בראיית פחיתות עצמו תחילה, הנה הלל הזקן היה עניו גדול בטבעו (ראה שבת לא.), לכן היה בכוחם של בית הלל להתחיל בעבודה בדרך השפלות.

דרכי הדרש

מחלוקת זו מובאת גם בגמרא (חגיגה יב.), ויש שם תוספת דברים שראוי לעמוד עליה, וכך איתא שם: "שאל רבי ישמעאל את רבי עקיבא כשהיו מהלכין בדרך, אמר ליה, 'אתה ששימשת את נחום איש גמ' זו עשרים ושנים שנה, שהיה דורש כל 'אתין' שבתורה, 'את השמים ואת הארץ' מה היה דורש בהן'. - אמר ליה, 'אילו נאמר 'שמים וארץ' הייתי אומר 'שמים' [וארץ - (ב"ה)] שמו של הקדוש ברוך הוא, עכשיו שנאמר 'את השמים ואת הארץ', 'שמים' - שמים ממש, 'ארץ' - ארץ ממש, 'את הארץ' למה לי - להקדים שמים לארץ'".

הנה שימש רבי עקיבא את נחום איש גמ' זו כ"ב שנים, כמנין אותיות התורה, ולמד ממנו את דרכי הדרש, שכל תיבת 'את' באה לרבות. אולם בפסוק הראשון בתורה באה תיבת 'את' לפרש, שמים נאמר כי שמו של הקדוש ברוך הוא 'אלקים שמים וארץ'. אולם תיבת 'את' השניה שבפסוק באה ללמד כי קדמה בריאת השמים לבריאת הארץ. ואם כן כאן לא באו תיבות 'את' לריבוי, אלא לפירוש.

להוציא מליבן של סזעים

והנה יש להבין את ההוה אמינא שהזכיר נחום איש גמ' זו, כי הייתי אומר ששמים וארץ הן שמותיו של הקדוש ברוך הוא. ודאי כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא (ראה הקדמת הרמב"ן לפירוש התורה), אך מהי הכוונה כאן.

ובאמת הביא המהרש"א בחידושי אגדות את לשון המדרש בזה (בראשית רבה א יד), שם איתא בנוסח: "אלו נאמר 'בראשית ברא אלקים שמים וארץ', היינו אומרים השמים והארץ אלקות הן". כלומר, שהיינו סוברים כי חיללה כמה רשויות הן, וברא אלקים הפועל את אלקים הפועל, שהן שמים וארץ, שיהיו גם הן כח אלקות. ומצינו כדוגמת זה (ראה מגילה ט.) בתלמי מלך יוון שכתבו לו הזקנים 'אלקים ברא בראשית' כדי שלא יבוא לטעות מעין זו.

אמנם חידוש הוא לפרש כן, ועמדו בזה המפרשים כל אחד לפי דרכו.

מחלוקת המדרשים

והנה בתוספות בחגיגה (שם יב. ד"ה 'ואת הארץ') הביאו מה שפירש רש"י ב'נימוקי חומש' (בראשית א יד), "את השמים" - לרבות תולדותיהם, 'ואת הארץ' - לרבות תולדותיה. וכתבו שמדרש אחר הוא, וחולקים דברי מדרש זה עם דרשת נחום איש גמ' זו כאן.

אך הנה, מה שכתבו תוספות שמדרשים חלוקים הם, באמת זהו אותו מדרש עצמו (בראשית רבה א יד) שהביא המהרש"א את תחילתו, שם הובאו דברי נחום איש גמ' זו מפי רבי עקיבא, וכפי שהובאו בגמרא, אולם במדרש

מעלת נחום איש גז

עתה נבוא לביאור שיטתו של נחום איש גז, רבו של רבי עקיבא.

ידועים דברי הגמרא **במסכת תענית** (דף כ"א), המבארת על שום מה נקרא שמו 'נחום איש גז', שכל דבר שהיה מתרחש עמו היה קורא ואומר "גם זו לטובה". והובא שם מעשה בזה, הידוע ומפורסם בפי כל, ואף תינוקות של בית רבן יודעין אותו. אכן, קודם מעשה זה מקדימה הגמרא (תענית שם) מעשה נורא, המלמד על גודל יראתו וכח תשובתו של נחום איש גז.

וז"ל הגמרא שם: "אמר ע"ל על נחום איש גז זו שהיה סומא משתי עיניו, גדם משתי ידיו, קיטע משתי רגליו, וכל גופו מלא שחין, והיה מוטל בבית רעוע, ורגלי מטתו מונחין בספלין של מים כדי שלא יעלו עליו נמלים. פעם אחת היתה מטתו מונחת בבית רעוע. בקשו תלמידיו לפנות מטתו ואחר כך לפנות את הכלים. אמר להם, 'בני, פנו את הכלים ואחר כך פנו את מטתי. שמוכסח לכם שכל זמן שאני בבית - אין הבית נופל'. פינו את הכלים ואחר כך פנו את מטתו, ונפל הבית. אמרו לו תלמידיו, 'רבי, וכי מאחר שצדיק גמור אתה, למה עלתה לך כך?' - אמר להם, 'בני, אני גרמתי לעצמי. שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית חמי, והיה עמי משוי שלשה חמורים, אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים. בא עני אחד ועמד לי בדרך, ואמר לי, רבי פרנסני. - אמרתי לו, המתן עד שאפרוק מן החמור. לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצתה נשמתו. הלכתי ונפילתי על פניו, ואמרתי, עיני שלא חסו על עיניך - יסומו, ידי שלא חסו על ידיך - יתגדמו, רגלי שלא חסו על רגליך - יתקטעו. ולא נתקרה דעתי עד שאמרתי, כל גופי היא מלא שחין'. אמרו לו, 'אוי לנו שראינוך בכך'. - אמר להם, 'אוי לי אם לא ראיתוני בכך'."

נשהיה מהלך בדרך

והנה, גם מעשה זה היה 'כשהיה מהלך בדרך', ותואמים הדברים למה שפחתנו בו, אם בחקותי תלכו', ללכת בדרכי ההנהגה הראויה. ומכאן אנו למדים עד כמה היה נחום איש גז מודקדק על עצמו בדקדוק לפנים מדקדוק, כדרך של צדיקים.

ומטעם זה לא נאמר שהיה רוכב על החמור, אלא אמרו שהיה מהלך בדרך, אף שהיו חמורים עמו כמובא בהמשך המעשה, אלא, הילוך מרמז על השקפה והנהגה, על התבוננות במציאות החיים.

תבע נחום איש גז מן עצמו כיצד הגיע העני לידו כך שלא היה בידו ליתן לו מזון מיד. וכפי שאמר **רבינו הבעל שם טוב הקדוש זיע"א**, כי אם מזדמן לו לאדם חלילה לראות בעיניו חילול שבת רח"ל, עליו לבדוק עצמו האם אין שמירת השבת לקויה אצלו ולו בכל שהוא, כי אם היה שלם בשמירת השבת - לא היה האלקים מאנה דבר זה לידו. וכבר דיברנו מזה הרבה, שהיו צדיקים שמיאנו לשמוע מחטאים של יהודים, ואם שמעו - תבעו מעצמם כי גם בהם יש פגם באותו ענין.

זו היא דרכו של נחום איש גז, רבו של רבי עקיבא שהיה גדול הדור ושורש התורה שבעל פה, וכל יקר ראתה עינו (ראה במדבר רבה ט"ו), ואשר לימד דעת את העם לדרוש ריבויים ומיעוטים, ולא חילק בין הפרט והכלל, אלא היה כוללם יחד לראות בפרט את הפגם שלקה בו יחיד מן הכלל. ואם חזו עיניו בעני המבקש מזון ובאותו הרגע נופל ומת, אות הוא בעבורו על חיסרון במידת החסד, עד כדי כך שגזר על עצמו להיות עיוור וגידם, קיטע ומוכה שחין, ואומר לתלמידיו כי אוי לו אם לא היו רואים אותו בכך.

נחום של יסורים

מעשה זה מובא גם בתלמוד ירושלמי (פאה פרק ח הלכה ח), ושם ישנה תוספת נוראה, שאמר לו רבי עקיבא "אוי לי שראיתך בכך", ואמר לו נחום איש גז "אוי לי שאין אני רואה אותך בכך". נבהל רבי עקיבא ותמה: "וכי מקללני רבי". השיב לו נחום בתוקף: "ואתה, כלום מבעט אתה ביסורים", בידעו אותו כי בעל מדרגה גבוהה הוא, וכל ימיו השתוקק למסור נפשו על קידוש

השם, באומרו "מתי יבוא לידי ואקיימנו", (ראה ברכות ס"א), לכן אמר לו נחום איש גז "אוי לי שלא ראיתך בכך", מה שלא אמר לשאר התלמידים, כי רואה הוא את נשמתו הגבוהה, ורואה ברוח קדשו כי עתיד גם הוא לזכות למסור את נפשו ולהתיישר למען כבוד שמים, ועל זה אמר 'אוי לי', שלא יזכה לראות בעיניו את מעלת תלמידו. אכן, באותה שעה עדיין לא הבין רבי עקיבא דברים נשגבים אלו של רבו, ותמה על מה שנשמע היה כקללה. אולם נחום איש גז אמר לו כי אין לבעט ביסורים, אלא יש לבקש לזכות למעלה שבהם.

הכל לטובה

ועוד הגדיל רבי עקיבא לעשות, ושכלל את דרך רבו באמירת 'גם זו לטובה', בדרגה גבוהה יותר, שהיה אומר 'כל מה דעביד רחמנא - לטב עביד' (ראה ברכות ס"ו). ומה טעם אמרנו כי דרגה זו גבוהה יותר, באשר אמירת 'גם זו לטובה' באה אחר שבאה הרעה, ומכירים בזה שבאמת היא לטובה. אמנם 'כל מה דעביד רחמנא לטב עביד' הוא עוד קודם הרעה, כי הכל נעשה לטובה.

בזה הכין רבי עקיבא את עצמו לאחרית ימיו, כאשר הוציאוהו להריגה והיו סורקין את בשרו במסרוקת של ברזל, ובתוך כל היסורים הללו היה מקבל עליו עול מלכות שמים וקורא את שמע, כי כל ימיו ביקש לקיים את הפסוק (דברים י"ה) "וְאֶהְיֶה אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ כְּכֹל כְּבָכְךָ וְכָכָל נַפְשְׁךָ" - אפילו הוא נוטל את נשמתו.

זהו הרבי וזהו תלמידו - נחום איש גז וזו רבי עקיבא.

הנחת העולם - בסדר מידות התורה

והנה, בסוגיית כללי ופרטי - ריבוי ומיעוטי, אמר **הרה"ק רבי לוי יצחק מברדיטשוב זיע"א** (קדושת לוי

בתחילת דרכו של אדם אין לו להביט לשפלותו, כי אז לא יתחיל כלל, אלא יראה עד כמה גדלו מעשיו של יוצר מדומים. אך מיד לאחר מכן עליו לראות כי לעומת גדולתו יתברך אינו חשוב כללום

לראש השנה), כי 'כלל' הוא הקדוש ברוך הוא שכולל הכל, וכולנו חלק מאיתו יתברך, ואילו ההנהגות הפרטיות בעולם הן בחינת פרט. ובמידת 'כלל ופרט', אין בכלל אלא מה שבפרט, היינו שאין הקדוש ברוך הוא דן את העולם לפי מה שגזר הוא יתברך לעשות, אלא לפי כוחותיהם המוגבלים. אך הפרט הוא האיש היהודי העוסק בתורת ה' ומקיים רצונו יתברך, ועל ידי זה מחבר עצמו אל ה'כלל', קודשא בריך הוא ואורייתא וישראל חד הוא.

ובספה"ק **תולדות יעקב יוסף** (פרשת ויקהל) ביאר בדרך פנימי, כי הספירות הקדושות גם הן חלוקות בדרך כלל ופרט, כי הספירות הראשונות כוללות את בשם 'אדני'. אם כן הכלל הראשון הוא המשפיע אל הספירות חסד גבורה תפארת וכו' שהן הפרטים, והכלל השני היא המלכות בסוד המקבל, ועל זה אמר הכתוב (ישעיה מד"ו) "כֹּה אָמַר ה' מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וְגֹאֲלוֹ ה' צֶבֶר-אוֹת אֲנִי רִאשׁוֹן וְאַחֲרָיו, רִאשׁוֹן הוּא כְתַר עֲלִינוּ, וְאַחֲרָיו הִיא הַמַּלְכוּת, ובאמצע הפרטים.

אם כן, סופו של הפרט להתאחד עם הכלל, אלא שעל האדם מוטל לתקן ככל אשר תשיג ידו, ולבסוף יבוא אל הכלל האחרון. והרי מנין שבע הספירות מכון כנגד ימות השבוע, כי שייכות הנה לכל ענייני עבודת האדם בעולם. ולבסוף דן הקדוש ברוך הוא את הכלל כעין הפרט, כפי מה שפעל האדם במה שתיקן בעבודתו - כך יעשה הקדוש ברוך הוא מצדו יתברך. כי הכלל האחרון שהוא מידת המלכות, הוא כנגד המקבלים, וככל שנשתדל יותר בעבודת ה', כך נוכל לקרב עוד דברים בעולם אל הקדושה שיהיו כעין הפרט, להביאם אל השורש שבין קודשא בריך הוא ושכינתה ולתקן

את העולם.

זהו הסוד שחידש רבי ישמעאל, ולמדו מרבו רבי נחוניא בן הקנה - סוד כלל ופרט וכלל.

כלל ישראל - גוף אחד

לעומת זאת, דרכו בקודש של רבי עקיבא - אחרת היתה. ומה טעם שינה מדרכו של רבי ישמעאל, נאמר בזה ביאור נפלא.

הנה על תלמידיו רבי עקיבא נאמר (יבמות ס"ב): שלא נהגו כבוד זה בזה, ומתו עשרים וארבעה אלף תלמידיו מפסח ועד עצרת. ותמוה, וכי למה לא ינהגו תלמידיו רבי עקיבא התנאים הקדושים כבוד בחבריהם.

אלא ביאר בזה בספה"ק **שם משמואל** (ויקרא, פרשת אמור תער"ב, ל"ג בעומר), כי טעונם באה מכוונה טובה, במה שלא עמדו על סוף כוונת רבם, במה שלימדו (תלמוד ירושלמי מסכת נדרים פרק ט הלכה ד) כי "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט יח) - זה כלל גדול בתורה". שהרי בירושלמי (שם) ביארו לפי זה כיצד יוכל לקיים אדם את דין הכתוב (שם) "לא תקום ולא תטור את בני עמך", היינו שלא זו בלבד שלא ישיב לו רעה תחת טובה, אלא שלא יזכור כלל כי עשה לו רעה. וכיצד יעשה כן - אמרו על זה משל, לאדם שהיה אווז בבשר בידו השמאלית וחותרו בסכין שבידו הימנית, וירדה הסכין על היד ונחתכה, וכי תעלה על ידך שתנקום השמאלית מן הימנית או אפילו תנטור על שהרעה לה, והרי הכל גוף אחד הוא. כך גם כאשר יקיימו ישראל 'ואהבת לרעך כמוך' בשלימות, ויהיו כגוף אחד ממש, לא תהא להם סיבה לנקימה ונטירה.

יחיד שבתוך הכלל

במידה זו החזיקו תלמידיו רבי עקיבא כל כך, עד שעשאוהו לכלל גמור, הגובר לגמרי על הפרטים. ומכיוון שכך, לא היו מוצאים טעם לנהוג כבוד זה בזה, כי איך תנהג היד כבוד ברגל, או הרגל תכבד את הראש, הלא הכל גוף אחד הוא.

על כך בא רבי עקיבא וטען, כי מכח מה שדרשו כללי ופרטי, איבדו לגמרי את הפרטים, ונותר בידם הכלל לבדו - זה כלל גדול בתורה, ואין זה מן המידה.

משום כך בא רבי עקיבא ולימד את דרכו של נחום איש גז, דרך שיש בה ריבוי ומיעוט, דרך אשר אין הרבים נעשים לכלל אשר אין בו מקום ליחידים, ואף כי כולנו כאיש אחד בלב אחד, כל זה רק בכדי לנהוג כבוד זה בזה, לאהוב את זה ולא לנקום ולנטור חלילה, אך שלא על מנת לבטל לגמרי את הפרט ולעשותו לגמרי ככלל.

בדרך זו אין מדמים את מה שבכלל להיות כעין הפרט, אלא הולכים בדרך ה'דיוקים', לדקדק בחיבות שבמיעוט ובריבוי, כדרכם של צדיקים שהקדוש ברוך הוא מדקדק עימם כחוט השערה, וכפי שנהג רבו נחום איש גז על עצמו, שהצדיק עליו את הדין על פגם דק שבדק.

גילויי ה' יתברך בעולם

אחר הדברים האלה, נוכל לשוב אל דברי בית שמאי ובית הלל, במה שנחלקו בסדר בריאת שמים וארץ.

כפי שאמר נחום איש גז, אלמלא תיבות 'את' שבפסוק 'בראשית ברא אלקים', היינו מעלים על דעתנו כי גם שמים וארץ - שמותיו של הקדוש ברוך הוא הן. אין הכוונה שהיתה כאן הוה אמינא כי שמים וארץ הם אלוות ממש, אלא לבחינת מה שכל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא היא.

כי הנה אמר רבי ישמעאל שבשלוש עשרה מידות התורה נדרשת, מקל וחומר וגזירה שווה וכלל ופרט וכו'. ומידות אלו מכוונות כנגד י"ג מידות של רחמים, א-ל רחום ותנון אך אפים ורב חסד וכו' (ראה בזוהר הקדוש ח"ג דף רכח. ברעיא מהימנא). כי כל אלו הם גילויים שמתגלה בהם הקדוש ברוך הוא בעולם, במידות אלו של רחום וחנון וכו', וככלל הספירות הקדושות שהן דרכי התגלות ה' יתברך בעולם.

על כן אמר נחום איש גז, כי אלמלא נאמר 'את' השמים ואת הארץ' הייתי אומר כי השמים והארץ גילויי שמותיו של הקדוש ברוך הוא המה, כי אצל

